

OPINIONS OF THE MOSQUE COMMUNITY ABOUT THE MUSIC OF THE MOSQUE¹

Büşra Sena BOZDEMİR*
Uğur GÖKTAŞ**2

*Müzik Öğretmeni, Seyda Molla Bahri İmam Hatip Ortaokulu, Elazığ
**Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü

Abstract

It has been passed down from generation to generation for centuries and is used in the Islamic world as adhan, kamet, Tuesday, rosary, masjid, munacat, takbir, etc. the music of the mosque, which is performed intensively in its forms, is heard by the congregation. It has been observed that the performance of mosque music by mosque imams and muezzins who know the science of music and have a beautiful voice has a positive effect on the congregation, while the discontent of the congregation is noticeable in other cases. The fact that halal-haram issues are Dec between Islam and music also leads to confusion in the community. Based on this point of our research, it was wanted to examine the effects of imams and muezzins on the community according to the way they use the music of the mosque. It is thought that the data obtained as a result of the research may have a positive effect on the current perspective of the congregation regarding mosque music. The research is aimed at conducting due diligence and has a descriptive structure. During the research process, digital and written sources were scanned to obtain information on the subject, and then the views of the mosque communities on the music of the mosque were tried to be obtained. According to some of the research results, mosque imams, mosque muezzins and mosque communities are confused about whether music is halal or haram, it is believed that there is not enough music education in official educational institutions that train imams and muezzins, graduates who can perform mosque music well in official educational institutions that train imams and muezzins are not given, it is believed that imams and muezzins should perform mosque music well, the congregation was positively influenced by the effective performance of his music, some of the first results that come to mind are that the congregation develops positive or negative emotions according to the beauty of the voice and the ability of the imams and muezzins to perform are some of our results.

Keywords: Music, Turkish Religious Music, Mosque Music

CAMI CEMAATİNİN CAMİ MÜZİĞİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Özet

Yüzyıllardır nesilden nesle aktarılan ve İslam dünyasında ezan, kamet, sala, tesbihat, temcid, münacat, tekbir vb. formlarıyla yoğun bir şekilde icra edilen Cami müziği, cemaat tarafından işitilmektedir. Cami müziğinin müzik ilmini bilen, sesi güzel olan cami imamları ve müezzinler tarafından icra edilmesinin cemaat üzerinde olumlu etki bıraktığı gözlemlenirken bunun aksi durumlarda cemaatin hoşnutsuzluğu dikkat çekmektedir. İslam ve müzik arasında helal-haram konularının tartışılır olması, cemaatte de kafa karışıklıklarına yol açmaktadır. Araştırmamız bu noktadan yola çıkarak, imam ve müezzinlerin cami müziğini kullanma biçimlerine göre cemaat üzerinde bıraktığı etkiler incelenmek istenmiştir. Araştırma neticesinde elde edilecek verilerin cami müziğine yönelik cemaatin güncel bakış açısına olumlu yönde etki edebileceği düşünülmektedir. Araştırma durum tespiti yapmaya yönelik olup betimsel bir yapıya sahiptir. Araştırma sürecinde dijital ve yazılı kaynaklar taranarak konuya yönelik bilgiler elde edilmeye çalışılmış daha sonra cami müziğine yönelik cami cemaatlerinin görüşleri elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarının bazıları sıralanacak olursa, cami imamları, cami müezzinleri ve cami cemaatlerinin müziğin helal ya da haram olduğu konusunda kafa karışıklığı yaşadığı, imam ve müezzin yetiştiren resmi eğitim kurumlarında yeterli düzeyde müzik eğitimi verilmediğinin düşünüldüğü, imam ve müezzin yetiştiren resmi eğitim kurumlarında cami müziğini iyi derecede icra edebilen mezunların verilmediğinin düşünüldüğü, imam ve müezzinlerin iyi derecede cami müziğini icra etmesi gerektiğinin düşünüldüğü, cami müziğinin etkili bir şekilde icra edilmesinden cemaatin olumlu etkilendiği, imam ve müezzinlerin ses güzelliği ve icra kabiliyetlerine göre cemaatin olumlu ya da olumsuz duygular geliştirdiği ilk akla gelen sonuçlarımızdan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Türk Din Müziği, Cami Müziği

¹ Bu çalışma "Cami Müziğinin Cemaat Üzerindeki Etkileri" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Sorumlu Yazar E-mail: ugur.goktas@inonu.edu.tr / Doi: 10.22252/ijca.1135763

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar, çeşitli yollarla tanrı ile iletişim kurmaya çalışmış, ibadetlerinde farklı araçlar kullanmıştır. İkel insandan günümüz insanına kadar müzik de tanrı ile iletişim kurma yollarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Bu doğrultuda müziğin, tanrı ile iletişim kurmak amacıyla kullanılması, ibadet, zikir gibi dini ritüellerde icra edilmesini “dini müzik”, Türklerin yaşamış olduğu coğrafyalarda var olup gelişen, ibadet amaçlı icra edilip, dini duygular besleyen kültürel müzikal eserlerin tümünü ise “Türk din musikisi” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Ömürlü bu müzikal alanı “Dini Türk musikisi” olarak tanımlarken (Ömürlü, 1979) Sezgin, “dini musiki” olarak (Sezgin, 1991) Demirci ise “Türk dini musikisi” olarak adlandırmıştır (Demirci, 2017). Suphi Ezgi’nin ise dini musiki için yapmış olduğu tanım şöyledir: “Dini musiki betahsis camii ve tekkelerde ibadet esnasında hatip-müezzin, zâkirler ve bazen halk tarafından okunmuş muhtelif ilahi eserleri hâvidir.” Ezgi bu tanımının ardından dini musiki formlarını tekke musikisi ve camii musikisi diye ayırmadan besteleri ile incelemektedir (Ezgi, 1933, s. 54-143). Ekrem Karadeniz’in Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları adlı eserinde geçen Abdulkadir Töre tarafından Dini Türk Musiki için yapılan tanım ise şöyledir: “Camilerde ve halen mevcut olmayan tekkelerde yapılan dînî tören ve toplantılarda okunan eserlerin bütünü.” Töre bu tanımından sonra dini musiki türlerini camii ve tekke gruplandırması yapmaksızın örneklerle açıklar. (Karadeniz, 2012). Sürelsan ise 1972 yılında yazmış olduğu “Dini Türk Musikisine Giriş” isimli kitabında dini musikisini camii musikisi ve tekke musikisi olarak iki grupta ele almıştır (Sürelsan, 1972, s. 61-66).

1.1. Tekke (Tasavvuf) Müziği

Tekke şiiirlerinin veya tasavvuf edebiyatı formlarının, bestelenmiş şekillerine “Tekke Mûsikîsi” adı verilmektedir (Adanır, 1989). Tekke mûsikîsinin câmi mûsikîsinden ayrılan başlıca özelliği icralarda sazların da kullanılıyor olmasıdır. Üslup ve tavır yönünden de câmi mûsikîsinden ayrılan tekke mûsikîsinde amaç mûsikî icra etmek değil zikirdir (Tüfekçi, 2001). Bu bağlamda mûsikî amaç değil, estetik duygulara hitap ederek insanı Tanrı’ya yaklaştırmak, Tanrı ile iletişim kurmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Tekke mûsikîsinde ayinler “kuudî” (oturarak), “kıyami” (ayakta) ve “devrani” (daireysel yürüyüş) olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilmektedir. Mevlevî semahı ve Bektaşî semahı bu grupların dışında ele alınmaktadır. Halvetiliğin kolları ve Kadiriğin Eşrefî kolu “devrani”, Kadîrî, Bedevî, Rıfâî Sa’dî tarikatları “kıyami”, Nakşibendîliğin bazı kolları ise “kuudî” zikir biçimlerini uygulamaktadırlar. İbadet, takva, vecd, hal, tigrak ve vahdet-i vücud esasları çevresinde şekillenen tekke mûsikîsi ayinlerinin icra edildiği yerler “Meydan” “Tevhidhâne”, “Sema’hane olarak adlandırılmaktadır (Adanır, 1989). Bu musiki alana özgü formların sınıflandırılması noktasında ayrılıkların olmasıyla birlikte genel olarak tekke mûsikîsi formları: ayin, durak, tevşih, şuğul, nefes, mersiye, kasîde, nevbe, tesbih, savtlardan oluşmaktadır (Bayrakçı, 2015).

1.2. Cami Müziği

“Cami Müziği, camilerde ibadet öncesi, ibadet sırası ve ibadet sonrasında icra edilen, besteli ve bestesiz olmak üzere iki başlıkta ele alınan dini müzik türüdür” (Akdoğan, 2010, s. 200). Çoğunlukla farz-i ibadetler çevresinde şekil alan cami müziğinde saz değil ses esastır (Ergun, 1942). “Cami Müziği güfteleri, dini hükümler nedeniyle genellikle Arapça olarak yazılmış ve Türk din müziği makam ve usulleri çerçevesinde bestelenmiştir. Büyük bir oranda usulsüz bestelenen bu müzik eserleri genellikle tek bir kişi tarafından icra edilmektedir. Bu eserlerden besteli olanların icrasıyla tek bir kişiyle sınırlı kalmamış, müezzinlerin birlikte icrasının yanında koro şeklinde de icra edilmiştir. Bu şekilde toplu icralara ise “Cumhur Müezzinliği” adı verilmektedir” (Özelçağlayan, 2017, s. 2). “Cami mûsikîsi güfteleri daha çok Allah ve Peygamberi öven, şefkat isteyen, Allah’a yakaran, sözleri içermektedir. Bu güftelerin dili çoğunlukla Arapça olsa da Türkçe, Farsça gibi dillerde yazılmış güfte örnekleri de bulunmaktadır” (Kopar, 2010, s. 7). Osmanlı dönemi, halifelik ve İslam dünyasının ilim, kültür ve sanat alanlarında önde gelen şehirlerinden biri olan İstanbul’da birçok kültür sanat alanında olduğu gibi Cami müziği de oldukça ilerlemiş ve en gelişmiş formları yine bu şehirde bestelenmiştir. Bu müzik türünde doğaçlama, serbest icra ön planda olmasında karşın İstanbul’da doğaçlama icranın da kuralları belirlenmiş ve Cami müziğine oldukça önemli eserler katılmıştır (Tüfekçi, 2001). Özcan’a göre (2010) “ezan, kamet, tesbihat, bayram, cuma ve cenaze salatları, salat-ı ümmiye, temcid, tekbir, miraciye, na’t, teşvih ve ilah gibi formlardan meydana gelen Cami mûsikîsi formları (s. 106) şunlardır;

Ezan: “Bildirme” anlamına gelen Ezan, cemaate vakit namazlarını duyurmak, cemaati namaza davet etmek amacıyla yalın, geçki olmaksızın, fazlaca müzik ritim kalıpları kullanılmadan irticalı biçimde okunan bir Cami müziği formudur. Ezanı icra eden kişiye müezzin, ezanın icra edildiği yere ise minare denilmektedir (Öztuna, 1990, s. 237). Ezanın okunuşu ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

“Allahu ekber, Allahu ekber (2 kere) (Allah en büyüktür)

Eşhedü enlâ ilahe illallah (2 kere) (Şahadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur)

Eşhedü enne Muhammeden Rasulullah(2 kere) (Şahadet ederim ki Muhammed Allah’ın resulüdür)

Hayye ‘âlâ-s salâh(2 kere) (Haydin namaza, Allah’a ibadet etmeye, dua etmeye)

Hayye ‘ale-l felâh (2 kere) (Haydin kurtuluşa)

Es-salâtü hayrun minen-nevm17 (yalnızca sabah ezanlarında okunur) (Kamiloğlu, 2010).

Buhuri-zade Mustafa Itri tarafından tespit edilip günümüze kadar ulaşmış olan vakit ezanlarının makamları şunlardır:

Sabah Ezanı: Dilkeşhâverân, sabâ,dügâh

Öğle Ezanı: Sabâ, hicaz, şehnaz

İkindi Ezanı: Uşşak, hüseyni

Akşam Ezanı: Segâh

Yatsı Ezanı: Rast, uşşak (Ateş, 2014, s. 167)

Kamet: Sözlük anlamıyla “dikilmek” “ayağa kalkmak” olarak bilinen kamet, özel anlamıyla farz namazlarından önce cemaate namazın başladığını duyurmak amacıyla ezana göre daha hızlı okunan cami müziği formudur (Kaplan, 1991, s. 54). Kâmetin sözleri ve anlamı şu şekildedir:

Allâh-ü Ekber” (Allah en büyüktür) (4 kere),

Eşhedü en lâ ilâhe İllallah” (Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur) (2 kere),

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” (Şahitlik ederim ki Muhammed Allah’ın elçisidir) (2 kere),

Hayye ale’s-salâh” (Haydi namaza) (2 kere),

Hayye ale’l-felâh” (Haydi kurtuluşa) (2 kere),

Kad Kâmeti’s Salâh” (Namaz başladı) (2 kere),

Allâh-ü Ekber” (Allah en büyüktür) (2 kere),

Lâ ilâhe İllallah” (Allah’tan başka ilâh yoktur) (1 kere) (Harmancı, 2019).

Tesbihat: Sözlük anlamıyla Allah’ı yücelterek “yaradan” vasıflarına uymayan tüm şeylerden sözlü olarak veya kalben uzak tutmak anlamına gelmektedir. Terimsel olarak ise “Sübhanallah ile başlayıp ve Allah’ın isimlerinin, Arapça teşbih cümlelerinin okunmasıyla devam eden duaların bestelenmiş halidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Uzun, 2000, s. 67).

Temcid: Kelime anlamı olarak “büyükleme”, “ululamak” anlamları taşıyan temcit, terimsel olarak “kutsal gecelerde sabaha yakın, ramazan aylarında ise sahurdan sonra birkaç müezzin tarafından minarelerde, bazı bölümleri solo, bazı bölümleri ise koroyla icra edilen, büyük bir kısmı Arapça olan, Allah’ı yücelten kısa ve açık cümlelerden oluşan besteli câmi musikisi formudur” (Ezgi, 1946, s. 67).

Münacat: Münâcat, sözlük anlamıyla “fısıldamak” fiilini karşılayan Arapça “necv” kelimesinden türemiş ve “fısıldaşmak”, “bir sırrı paylaşmak” anlamlarına gelmektedir. Edebiyat alanında münâcat, Allah’a yalvarma amacıyla kaleme alınmış manzum ve mensur eserleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Dini Türk müziğinde ise yine Allah’a yakarmak, yalvarmak için yazılmış ve ramazan ayı süresiyle sabah ezanından önce minarede tamcitler ile bir arada icra edilen eserlere verilen addır (Macit, 2020). Münacatın tanımı ile ilgili bazı kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Suphi Ezgi, münacat formunu “Türkçe şiirlerin bestenmiş hali” olarak açıklarken (Ezgi, 1933), Sabri Tüfekçi münacat formu tanımını yaparken “besteli değildir. İrticalen okunur” demektedir (Tüfekçi, 2001). Özkan ise tanımında “Türkçe ve Arapça olarak yazılmış şiirlerdir” ifadesini kullanmaktadır (Özkan, 2006).

Sala (Salat): Hz. Muhammet ve aile efradına dua, selam içeren Arapça sözlerden oluşan manzum eserlerdir (Tüfekçi, 2001). “Farklı makamlarda bestelenmiş olan salat türleri içinde Salat-ı Ümmiye dışındaki salat ölçüleri Durak Evferi usulünde oluşturulmuştur. Ezgi hareketi ağır olmakla birlikte Salatların Na’t ve Durak’tan farkı Peygamber efendimize selam ve dua sözleri içermesidir” (Ezgi, 1933, s. 63). Akşam ezanı dışındaki vakitlerde ezanla birlikte salâ da okunabilir. Sabah salâsı ezanın öncesinde, diğer vakitlerde okunan salâlar ise ezanın sonrasında icra edilmektedir. Sabah salâsının haricinde tüm vakitlerde okunan salâlar vakit ezanlarıyla aynı makamdan okunmaktadır. Günümüzde tüm vakitlerde salâ okunması geleneği neredeyse yok olmuştur. Çoğunlukla perşembe gecesi yatsı ezanı vaktinden sonra ve bazı camilerde sabah ezanı vaktinin öncesinde okunmaktadır (Harmancı, 2013).

Sözel içeriklerine göre salatlar üç grupta incelenmektedir;

- **Sabah Salat’ı:** Sabah Ezanından önce icra edilen ve elimizdeki tek örneği Hatip Zakirî Efendi’ye ait olan salât, durak evferi usulünde, dilkeşhaveran makâmında bestelemiştir (Kalender, 1992).

Salânın metni şu şekildedir:

Es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Rasûlallah

Es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Habîballah

Es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Nebiyyallah

Es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Hayra halkıllah

Es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Nûra arşillah

Allah, Allah, Allah, Mevlâ Hû

Türkçesi: Ey Allah’ın Rasûlü, ey Efendimiz, salât ü selâm Senin üzerine olsun!

Ey Allah’ın Habîbi, ey Efendimiz, salât ü selâm Senin üzerine olsun!

Ey Allah’ın Nebîsi, ey Efendimiz, salât ü selâm Senin üzerine olsun!

Ey Allah’ın yarattıklarının en hayırlısı, ey Efendimiz, salât ü selâm Senin üzerine olsun! Ey Allah’ın arşının nûru, ey Efendimiz, salât ü selâm Senin üzerine olsun! (Harmancı A. B., 2013).

- **Cenaze Salat’ı:** Ölüm haberini duyurmak amacıyla musalladan kabre defin gerçekleşinceye kadar, bir kişi tarafından icra edilen ve cemaatin de eşlik ettiği, elimizdeki örneği Hatip Zakirî’ye ait olup hüseyni makamında bestelenmiş salattır. 6 bölümden oluşmaktadır (Sezgin, 1991).
- **Cuma ve Bayram Salat’ı:** Cuma ve Bayram namazlarından önce iki müezzinin minarede ve câmi içinde icra ettiği, durak evferi usulü ve bayati makamında bestelenmiş olup beş bölümden oluşan salattır (Tüfekçi, 2001, s. 39).
- **Salat-ı Ümmiye:** İbadethanelerde, ibadet toplantılarında, zikirlerde, kutsal emanetlerin ziyareti esnasında icra edilen salattır (Akdoğan, 1996).

Bazı kaynaklarda bestekârının İtri, bazı kaynaklarda ise H.Z Hasan Ef olduğu, aynı zamanda segâh makamında değil irak makamında bestelendiği iddia edilmekle birlikte, toplumumuzda en çok bilinen ve yaygınlaşan şekli segâh makamında bestelenmiş şekildir (Tüfekçi, 2001, s. 40).

Tardiye: Cuma ve bayram hutbeleri icra edilirken, dört halife isimleri okunduğu esnada mahfildeki müezzin tarafından “Radiyahallahu anh” (Allah ondan razı olsun) cümlesinin usulsüz bir şekilde irticâli olarak okunmasıdır. Bu form günümüzde icra edilmemektedir (Kopar, 2020).

Tekbir: Sözlük anlamı, “Allah’ı yüceltmek, Allah’ın büyüklüğünü göstermek” olan tekbir, bayram namazından önce, hutbe aralarında, mevlidlerde, cuma ve cenaze namazlarında, dini ve milli kutsal gün ve gecelerde, savaşa başlanırken, kutsal emanetlerin ziyaretleri sırasında okunan cami müziği formudur (Özelçağlayan, 2017, s. 14). “Tekbir, segâh makamında ve usulsüz olarak bestelenmiştir. Bazı kaynaklarda tekbir formunun bestekârının Hatip Zakirî Efendi olduğu ifade edilmekle birlikte, Buhurizade Mustafa İtri tarafından bestelenmiş olduğu düşüncesi daha çok kabul edilen bir görüştür” (Özelçağlayan, 2017, s. 14).

Tekbir formunun sözleri şöyledir:

Allah u ekber, Allah u ekber,

Lâ ilâhe illâllah u Allah u ekber,

Allah u ekber vel-illâh-il hamd (Öztürk, 2001, s. 9).

Mevlid: İslam kültüründe önemli bir yeri olan Mevlid, kelime anlamıyla “Doğum yeri, doğum zamanı” anlamlarına gelmekte ve Hz. Muhammet’in doğumu nedeniyle yapılan törenleri ve kaleme alınan eserleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Mevlid kelimesi, Arap coğrafyasında peygamberin doğumuyla birlikte diğer bayram törenlerini de karşılayan geniş bir anlam taşımaktadır. “Dini Türk müziği terimi olarak ise mevlid, Hz. Muhamed’in doğumunu, peygamberlik sürecini, miraca yükselişini, mucizelerini, davranışlarını, ahlakını ve ölümünü konu edinen mesnevi tarzında, manzum ve nesir edebi metinlerin bestelenerek icra edilmesiyle süre gelen ve dini musikide oldukça geniş bir alanı kapsayan câmi mûsikîsi formudur” (Özelçağlayan, 2017, s. 5).

Mi’raciye: Hz. Muhammet’in miraç hadisesini konu alan manzum edebi metinlerin bestelenerek icra edilmesiyle oluşan bir câmi mûsikîsi formudur. Günümüze kadar ulaşan bilindik tek miraç formu, güftesi Şeyh Mehmed/Nasuhi Efendiye ait olup, Nayi Osman Dede’nin bestelemiş olduğu mi’raciyedir (Kopar V., 2010).

Tevşih: Dini musikimizde ise “tevşih formu” ile ilgili yapılan ortak tanımlara göre tevşih, mevlid ve mi’raciye formlarının bahir aralarında icra edilen, durak evferi, devrikebir, çenber, muhammes gibi büyük usullerle bestelenen ve Hz. Muhammet’in hayatı ile ilgili konuların işlendiği dini müzik formudur. Tevşih, işledikleri konu bakımından na’t formu ile benzerlik göstermekle beraber, na’t formundan farklı olarak tevşih formu serbest icra anlayışıyla değil belirli usûl kalıplarıyla bestelenmiştir (Harmancı, 2020) (Tüfekçi, 2001).

Cami Na’tı: Sözlük anlamıyla naat, bir kimseyi veya bir şeyi övme, methetme, bir kişiyi tasvir etme anlamlarına gelmektedir. Dini müziğimizde ise Hz. Muhammet’i konu edinen manzum eserlerin, makam, usul kuralları dairesinde, çoğunlukla durak evferi, Türki zarb usullerinde bestelenmiş musiki formudur (Kopar, 2010, s. 12) (Harmancı, 2020, s. 99) (Ezgi, 1946).

İlahi: Sözlük anlamıyla “Allah’a ait, Allah’a mahsus” anlamları taşıyan “İlahi, Arapça bir kelime olup “Tanrı, ma’bûd” anlamlarında kullanılan İlâh kelimesinin sonuna “i” eki getirilerek türetilmiştir. “Dini müzik kavramı olarak ise İlahi formu, şarkı, gazel, koşma, müseddes gibi manzumelerin bestelenerek icra edilmesiyle oluşmuştur. İlahiler bestelenirken, dini tasavvufi inanç konuları içerenler tercih edilmiştir” (Yavaşça, 2002).

2. YÖNTEM

Bu bölümde yapılan araştırmanın modeli, evreni ve örnekleme, sınırlılıkları, verilerin toplanması ve verilerin analizine yönelik tercih edilen yöntem yaklaşımları belirtilmektedir.

Araştırmada karma bir desen kullanılmıştır. Creswell karma yöntem araştırmalarını, “araştırmacının, araştırma problemlerini anlamak için hem nicel veriler (kapalı uçlu) hem de nitel veriler (açık uçlu) topladığı iki veri setini birbiriyle bütünleştirdiği ve daha sonra bu iki veri setini bütünleştirmenin avantajlarını kullanarak sonuçlar çıkardığı, sağlık, sosyal ve davranış bilimleri alanında kullanılan bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlamaktadır” (2017: 2). Kaynak taraması ve konuya yönelik durumun tespiti aşamasında betimsel bir yaklaşım sergilenirken, cami cemaatinin cami müziğine yönelik düşüncelerinin tespitinde ise anket uygulaması tercih edilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma sürecinde elde edilen bulgular ve bu bulgular ışığında geliştirilen yorumlar yer almaktadır.

Tablo 1: Cemaatin kadın/erkek cinsiyet durumuna göre frekans dağılımı

	f	%
Kadın	123	49,6
Erkek	127	50,8
Total	250	100

Tablo 1’de araştırmanın yapıldığı cemaatin kadın ve erkek dağılımı görülmektedir. Tabloya göre kadın cemaatin %49,6’lık oranla %50,8’lik bir orana sahip olan erkek cemaatin sayısına yakın olduğu ve yapılan anketin kadın-erkek görüşlerini dengeli bir şekilde sunduğu söylenebilir.

Tablo 2: Cemaatin eğitim durumuna göre frekans dağılımı

	ÖRNEKLEM	
	%	f
İlkokul	3,6	9
Ortaokul	2,8	7
Lise	<u>13,2</u>	<u>33</u>
Önlisans	9,6	24
Lisans	57,2	143
Yüksek Lisans	11,2	28
Doktora	2,4	6
Total	100	250

Tablo 2’de Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımı görülmektedir. Bu bilgilere göre örneklemin yaklaşık % 80’i lisans ve lisans üstü eğitim mezunlarından oluşmaktadır.

Araştırmada cami cemaatinin cami müziğine yönelik görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara tam yapılandırılmış anket uygulanmış ve elde edilen veriler tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3: Müziğin haram olduğunu düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	2,4	6
ÇOK	4	10
ORTA	<u>16,1</u>	<u>40</u>
AZ	21	52
HİÇ	52,5	140
TOTAL	100	248

Tablo 3'te Katılımcıların "Müziğin haram olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %52'sinin hiç, %21'inin az, %16,1'inin orta, %4'ünün çok ve %2,4'ünün de pek çok yanıtını verdiklerini görmekteyiz. Bu bulgulara göre 250 kişiden oluşan örneklem grubunun çoğunluğunun müziğin haram olduğunu düşünmedikleri görülmektedir.

Tablo 4: Müziğin helal olduğunu düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	27,9	69
ÇOK	17	42
ORTA	30	74
AZ	11,7	29
HİÇ	13,4	33
TOTAL	100	247

Tablo 4'te "Müziğin helal olduğunu düşünüyor musunuz" sorusuna verilen yanıtların dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %13'ünün hiç, %11,7'sinin az, %30'unun orta, %17'sinin çok ve %27,9'unun da pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların %25,1'inin müziğin helal olmadığını düşündükleri, %30'unun ise bu konuda çekimser kaldıkları görülmektedir. Tablo 3 ve tablo 4'te verilen yanıtlar karşılaştırıldığında örneklem grubunun iki zıt kavram hakkında farklı görüş belirttiği görülmektedir. Tablo 3'te müziğin haram olmadığı görüşü baskınken tablo 4'te müziğin helal olduğu konusunda aynı oranda bir görüşün sağlanmadığı dikkat çekmektedir. Haram kavramının helal kavramının karşıt anlamlı olduğu düşünüldüğünde "müzik haram değildir" diyenlerin aslında "müzik helaldir" diye görüş belirtmeleri beklenmektedir. Ancak bu durumun ilk soruda net olması ikinci soruda ise net olmaması örneklem grubunun bu konular üzerinde kafa karışıklığı yaşadığını göstermektedir. Bu doğrultuda müziğin helal ya da haram olduğu konusunda örneklem grubunun tam anlamıyla bilgisinin olmadığı ve sorulan sorulara kişisel bakış açılarıyla cevap verildiği söylenebilir.

Tablo 5: Müziğin kullanım şekline ve amacına göre haram ya da helal olabileceğini düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	35,7	89
ÇOK	20,9	52
ORTA	20,1	20
AZ	5,2	13
HİÇ	18,1	45
TOTAL	100	249

Tablo 5'te Katılımcıların "Müziğin kullanım şekline ve amacına göre mi haram ya da helal olabileceğini düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların %18,1'inin hiç, %5,2'sinin az, %20,1'inin orta, %20,9'unun çok ve %35,7'sinin de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %80'inin müziğin kullanım şeklinin ve amacının

helal ya da haram olma durumları üzerinde etkili olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda müziğin kullanılış şeklinin ve amacının “helal” ve “haram” kavramları üzerinde oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 3 ve tablo 4’teki yanıtların tutarsızlığı tablo 5’teki sorulan soruyla anlamlandırılabilir. Bu doğrultuda örneklem grubunun “müzik haram mıdır?” sorusunda müziğin kullanılış şekli ve amacı konusunda olumlu düşünmüş olabileceği, “müzik helal midir?” sorusunda ise müziğin kullanılış şekli ve amacı konusunda olumsuz düşünmüş olabileceği düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle haram konusunda çoğunlukla olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirilmediği ancak helal konusunda daha temkinli yaklaşılarak kesin ifadelerden kaçınıldığı ve olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirildiği söylenebilir.

Tablo 6 Müziğin sadece çalgı eşlikli olduğunu mu düşünüyorsunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	5,3	13
ÇOK	6,9	17
ORTA	17,9	44
AZ	22,8	56
HİÇ	47,2	116
TOTAL	100	246

Tablo 6’da Katılımcıların “Müziğin sadece çalgı eşlikli olduğunu mu düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların %47,2’si “hiç düşünmüyorum” yanıtını verirken %22,8’i az, %17,9’u orta, %6,9’u çok ve %5,3’ünün de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %70’inin müziğin sadece çalgı eşlikli olmadığını düşündükleri görülmektedir.

Tablo 7 Müziğin çalgı eşiksiz de olabileceğini düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	39,1	97
ÇOK	21	52
ORTA	22,6	56
AZ	6,9	17
HİÇ	10,5	26
TOTAL	100	248

Tablo 7’de Katılımcıların “Müziğin çalgı eşiksiz de olabileceğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların %10,5’i hiç, %6,9’u az %22,6’sı orta, %21’i çok ve %39,1’inin de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %60’ının müziğin çalgı eşiksiz olabileceğini düşündükleri görülmektedir. Elde edilen veriler ışığında müziğin helal ya da haram olması konusunda tablo 6 ve tablo 7’deki sonuçların tetikleyici unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir. Müziğin çalgılı ya da çalgısız olması örneklem grubundaki kişilerin aklında müziğin kullanılış şeklini ve amacını belirlediği ve bu doğrultuda örneklem grubunun helal-haram kavramları üzerinde belirli fikirlere sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 8: Camide müziğin kullanıldığını düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	6,5	16
ÇOK	6,5	16
ORTA	<u>14,2</u>	<u>35</u>
AZ	22,7	56
HİÇ	50,2	124
TOTAL	100	247

Tablo 8’de Örneklem grubunun “Camide müziğin kullanıldığını düşünüyor musunuz” sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların %50’sinin hiç, %22,7’sinin az, %14,2’sinin orta, %6,5’inin çok ve %6,5’inin de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre örneklem grubunun camide müziğin kullanılma durumuna negatif yönde bir tutum sergilediği, cami ve müzik kavramları arasında bir ilişki kuramadığı görülmektedir.

Tablo 9: Camide müziğin kullanılması gerektiğini düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	6.8	17
ÇOK	10	25
ORTA	<u>21.3</u>	<u>53</u>
AZ	18.1	45
HİÇ	43.8	109
TOTAL	100	249

Tablo 9’de “Camide müziğin kullanılması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %43,8’i hiç, %18,1’i az %21,3’ü orta, %10’u çok ve %6,8’i de pek çok yanıtlarını vermiştir. Bu bulgulara göre katılımcıların %21’inin camide müzik kullanımı ile ilgi tereddütlü yanıt verdiği ve yaklaşık %60’nunun camide müzik kullanılması gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda örneklem grubunun camide müzik kullanımı ile ilgili bilgi eksiklikleri ve kafa karışıklıkları olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun İslam ve müzik ilişkisine dair sorulara verilen cevapların kafa karışıklıklarını ve bilgi eksikliklerini giderme noktasında yeterli olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 10: Camide ezan, kamet, kuran ayetleri, tesbihat vs. okunurken müziğin kullanıldığını düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	11,7	29
ÇOK	6,1	15
ORTA	13	32
AZ	16,2	40
HİÇ	53	132
TOPLAM	100	247

Tablo 10'de "Camide ezan, kamet, Kur'an ayetleri, tesbihat vs. okunurken müziğin kullanıldığını düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların %53'ünün hiç, %16,2'sinin az, %13'ünün orta, %6,1'inin çok ve %11'nin de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %80'inin camide müziğin kullanılmadığını görüşünde olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda örneklem grubunun büyük çoğunluğunun müziğin haram olmadığını ve kullanış amacı ve şekline göre haram ya da helal olabileceğini düşünüyorken, "camii" ve "müzik" kelimelerini yan yana getiremediğini, bu durumun müzik ile İslam arasındaki ilişkinin yeterince açıklanamamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. İki kavram arasındaki yakın ilişki örneklerinin, müzik kavramı çerçevesinde açıklanamıyor oluşu ve cemaatin görebileceği uygulamaların azlığının zihinlerdeki karmaşayı arttırdığı düşünülmektedir. Camilerde okunan ezan, kamet, kuran ayetleri, tesbihat ve diğerlerinin belirli bir müzikal özelliğe sahip olmasına karşın örneklem grubunun bunları müzikle bağdaştıramadığı, müzik deyince muhtemelen cami dışı müzik uygulamalarını düşündüğü düşünülmektedir. Bu durumun da birçok kafa karışıklığına yol açtığını ve bu doğrultuda müzikteki helal-haram tartışmalarının aslında bu sebepten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Tablo 11: Cami müziğine yönelik farkındalığınızın olduğunu düşünüyor musunuz?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	14.8	37
ÇOK	22	55
ORTA	30.8	77
AZ	14.8	37
HİÇ	17.6	44
TOTAL	100	250

Tablo 11'de "Cami müziğine yönelik farkındalığınızın olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %17,6'sının hiç, %14,8'inin az, %30,8'inin orta, %22'sinin çok ve %14,8'inin de pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %40'ı cami müziğine yönelik farkındalığı olduğunu ifade ederken, %30'u ise bu konuda tereddütte kalmıştır. Tablo 7,8,9,10 da yer alan veriler de incelendiğinde örneklemimizin büyük çoğunluğunun camide müziğin kullanılmadığını, kullanılması gerekmediğini düşündükleri görülmektedir. Yine örneklemimizin çoğunluğu cami müziği ile ilgili farkındalığı olduğunu ifade etmiştir. Bu veriler doğrultusunda cami ve müzik ile

ilgili birçok problemlili durumun olduğu ve konuya yönelik kafa karışıklıklarının yaşandığı, yine cami ve müzik doğrultusunda örneklem grubunun bilgi eksikliklerinin giderilmediğini söylemek mümkündür.

Tablo 12: Cami İmam ve müezzinlerinin seslerinin güzel olup olmaması ve seslerini etkili bir şekilde kullanabilmesi ne derece önemlidir?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	53.2	133
ÇOK	28	70
ORTA	14	35
AZ	1.6	4
HİÇ	3.2	8
TOTAL	100	250

Tablo 12’de örneklem grubunun “Cami İmam ve müezzinlerinin seslerinin güzel olup olmaması ve seslerini etkili bir şekilde kullanabilmesi ne derece önemlidir?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %3,2’si hiç, %1,6’sı az, %14’ü orta, %28’i çok ve %53,2’si de pek çok yanıtını vermiştir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan örneklem grubunun %81’i için cami imam ve müezzinlerin seslerinin güzel olup olmamasının önemli olduğu görülmektedir. Tablo 7, 8 ve 9 da yer alan bulgulara baktığımızda örneklem grubunun büyük çoğunluğu camide müzik kullanılmadığını ve kullanılmasını gerektirmediğini ifade ederken, imam ve müezzinlerin seslerinin güzel olmasının önemli olduğunu ifade etmeleri, ses güzelliğinin ancak müzikal icra ile anlaşılabilir olduğu noktasında bilgi eksikliğinin olduğunu düşündürmektedir. Bu veriler doğrultusunda araştırmaya katılan örneklem grubunun müzik ile ses arasında bir ilişki kuramadığı görülmektedir.

Tablo 13: Cami imam ve müezzinlerinin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanması sizi olumlu etkiler mi?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	59	147
ÇOK	26.1	65
ORTA	8.4	21
AZ	3.2	8
HİÇ	3.2	8
TOTAL	100	249

Tablo 13’te örneklemin “Cami imam ve müezzinlerinin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanması sizi olumlu etkiler mi?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %3,2’i hiç, %3,2’si az, %8,4’ü orta, %26,1’i, çok, %59’u pek çok yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %90’nının cami imam ve müezzinlerin ses güzelliğinin ve seslerini etkili bir şekilde kullanmalarının kendileri için önemli olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, Tablo 10’da yer alan “Camide ezan, kamet, Kur’an ayetleri, tesbihat vs. okunurken müziğin kullanıldığını düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde örneklem grubunun büyük bir çoğunluğu olumsuz görüş bildirirken, Tablo 13’te imam ve müezzinlerin seslerini etkili bir şekilde kullanmalarının

kendilerini olumlu yönde etkileyeceğini belirttikleri görülmektedir. Elde edilen veriler ışığında örneklem grubunun camilerde imam ve müezzinlerin güzel bir ses eşliğinde ve müziği etkili kullanarak okudukları ezan, kamet, Kur'an ayetleri, tesbihat ve diğerlerini müzik olarak algılayamadığı görülmektedir. Bu durumun ezan ve Kur'an gibi cami müziği formları icralarının müzik eğitiminden ziyade taklit edilerek gerçekleştirilmeye çalışılmasından ve bu süreç içerisinde ilgili formların müzikal yönleriyle ilgili yeterli bilgi aktarımının sağlıklı bir şekilde yapılamıyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 14: Cami imam ve müezzinlerinin seslerinin güzel olmaması ve seslerini etkili bir şekilde kullanamaması sizi olumsuz etkiler mi?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	24.9	62
ÇOK	26.5	66
ORTA	23.7	59
AZ	13.3	33
HİÇ	11.6	29
TOTAL	100	250

Tablo 14'te örneklemimizin "Cami imam ve müezzinlerinin seslerinin güzel olmaması ve seslerini etkili bir şekilde kullanamaması sizi olumsuz etkiler mi?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %11,2'si hiç, %13,3'ü az, %23,7'si orta, %26,5'i çok ve %24,9'u da pek çok yanıtını verdiklerini görmekteyiz. Bu bulgular doğrultusunda cami imam ve müezzinlerinin seslerinin güzel olmaması ve etkili bir şekilde kullanamamalarının araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %60'ını olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu verilere göre örneklemin büyük çoğunluğu için imam ve müezzinlerin seslerini etkili bir şekilde kullanabilme durumlarının önemli olduğunu söylenebilir.

Tablo 15: Cami imam ve müezzinlerinin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanması ibadet edeceğiniz cami tercihini etkiliyor mu?

	ÖRNEKLEM	
	%	f
PEK ÇOK	25.8	64
ÇOK	25.4	63
ORTA	23	57
AZ	8.5	21
HİÇ	17.3	43
TOTAL	100	248

Tablo 15'te örneklemimizin "Cami imam ve müezzinlerinin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanması ibadet edeceğiniz cami tercihini etkiliyor mu?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %17'si hiç, %8,5'i az, %23'ü orta, %25,4'ü çok ve %25,8'i de pek çok yanıtını vermiştir. Bu bulgulara göre camim imam ve müezzinlerinin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanması durumu araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık %65'inin ibadet edeceği cami tercihlerini etkilediği görülmektedir. Bu

veriler doğrultusunda ses güzelliğinin ve müzikal bir icranın ibadet edilecek cami tercihleri üzerinde oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

- Müziğin haram olduğunu düşünüyor musunuz? Müziğin helal olduğunu düşünüyor musunuz? Müziğin kullanılış şekline ve amacına göre helâl veya haram olacağını düşünüyor musunuz? Müziğin sadece çalgı eşlikli olabileceğini mi düşünüyorsunuz? Müziğin çalgı eşlikli de olabileceğini düşünüyor musunuz? sorularına verilen yanıtlar incelendiğinde; müziğin cemaat arasında haram olarak görülmediği, müziğin haram olduğu yönündeki dini inanış kalıplarının genişlediği, bununla birlikte müziğin helal olma durumundaki çelişkinin devam ettiği, bu durumun müzik ile İslam arasındaki ilişkisinin yeterince açıklanamıyor oluşundan kaynaklanıyor olabileceği, bu bağlamda müziğin kullanılış şekli ve amacının helal veya haram olma durumlarını etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca müziğin sadece çalgı eşlikli düşünülmediği, çalgısız müziğinin de cemaat tarafından kabul görüldüğü görülmüştür.
- Cemaatin cami müziğine yönelik düşünceleri sorgulandığında, cemaatin cami ile müzik arasında bir ilişki kurmadığı, camilerde müziğin kullanılmadığını düşündükleri ve kullanımına gerek duymadıkları, ezan, Kur'an-ı Kerim, tesbihat gibi formların icraları ile müzik arasında bir bağ kuramadıkları, camilerde müziğin kullanımı ile ilgili bilgi eksikliklerinin olduğu, cami müziği ile ilgili kafa karışıklıklarının devam ettiği ve bilgi eksikliklerinin giderilmediği sonuçlarına ulaşılmıştır.
- Cemaatin cami müziğini icra eden imam ve müezzinlere yönelik düşünceleri sorgulandığında; imam ve müezzinlerin ses güzelliği ve seslerinin etkili bir şekilde kullanma durumlarının önemli olduğu ve bu durumun cemaati olumlu yönde etkilediği, aynı zamanda imam ve müezzinlerin seslerinin kötü olması ve seslerini etkili bir şekilde kullanamama durumlarının cemaati olumsuz yönde etkilediği, bununla birlikte her iki durumun cemaatin ibadet edeceği cami tercihinde de büyük rol oynadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca ankete verilen yanıtlara göre camilerde okunan ezan, kamet, Kur'an-ı Kerim gibi cami müziği formlarında müzik kullanımı ile ilgili bilgi eksikliklerinin olduğu, İmam ve müezzinlerin seslerinin güzel olması ve seslerini etkili bir şekilde kullanabilmesi ile müzik arasındaki bağın yeterince anlaşılmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak şu öneriler verilebilir

- Cemaatin müziği haram olarak görmediği, kullanılış şekline ve amacına göre helal ya da haram olabileceğini düşündükleri fakat cami ve müzik kelimelerini yan yana getiremedikleri bu doğrultuda camide müziğin olmadığını düşündükleri araştırmada görülmektedir. Bu noktadan hareketle cami müziği ile ilgili cemaatin daha fazla bilgilendirilmesi açısından, ortaokul ve lise din kültürü dersleri müfredatına dini müzik dersleri eklenebilir ve üniversitelerin ilgili bölümlerinde bu derslerin içeriğinin düzenlenmesi önemli bir etki sağlayabilir
- Cemaatin imam ve müezzinlerin ses güzelliğine ve seslerini etkili bir şekilde kullanmalarına önem verdikleri araştırmada görülmektedir. Bu sebeple cami görevlilerinin seçiminde ses güzelliğinin belirlenmesi açısından uygulamalı sınavlar yapılabilir. Bu doğrultuda cemaatin cami ile olan ilişkisinin güçleneceği kanaatindeyiz.
- Yine cami görevlilerinin seçiminde tasavvuf ve cami müziği eğitimi almış, alanında uzman jüri üyelerinin mülakat jürisinde yer almalarının, cami görevlileri seçiminin doğru ve etkili bir şekilde yapılabilmesi noktasında önemli bir fark yaratabileceği kanaatindeyiz.
- Araştırmamıza katılan cemaatin büyük çoğunluğu müziğin sadece çalgı eşlikli olmadığını düşünürken, çalgı eşiksiz müzik icrasının olduğu yönünde daha çekimser kaldıkları görülmektedir. Müziğin çalgısız icra edilebilirliği noktasındaki çekimserliğin, Camide müzik kullanılır mı sorusunda arttığı, örneklemin cami ve çalgıyı bir arada düşünemedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda yine ilk, orta ve lisans düzeyi eğitim kurumlarında müzik dersinin uygulama basamağı geliştirilerek, müziğin çeşitli icra biçimleriyle birlikte uygulama yöntemleri çeşitlendirilmelidir. Yine ibadet kurumları camilerimizde, cami formlarının daha etkin icra edilmesi sağlanmalı, camilerimizin ibadet amacının yanı sıra toplanma mekânı olma özelliği hatırlanarak amacına ve içeriğine uygun çeşitli müzikli etkinlikler düzenlenerek cemaatin kafasında soru işaretleri giderilebilir.

- Camilerin daha yoğun ziyaret edildiği ramazan aylarında iftar sonrası teravih namazı ile birleştirilebilecek müzikli etkinlerin düzenlenmesi, cemaat, cami ve müzik arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkileyerek bu doğrultuda cemaatin cami müziği ile ilgili bilgi eksiklikleri giderilebilir.
- Araştırmamızın sonucunda imam ve müezzinlerin seslerini etkili bir şekilde kullanmalarının örneklemleri olumlu yönde etkilediği görülürken, Kur'an ayetlerinde müzik kullanılmadığı noktasında örnekleminin büyük bir çoğunluğunun hem fikir olduğu görülmektedir. Bu bağlamda cemaatin sesin etkili kullanılması ile müzik arasında bir ilişki kurmadığı, yine müzik makamlarıyla okunan Kur'an ayetlerinin müzikle bir ilgisinin olmadığını düşündükleri görülmektedir. Bu noktadan hareketle Kur'an kursları, diyanet merkezleri ve camilerde görevli hocaların yetiştirildiği kurum müfredatına müzik derslerinin eklenmesi ve adı geçen öğrenci yetiştiren kurslar için yapılan öğretmen alım sınavlarında yine bu hususlar göz önüne alınarak, mülakatlarda müzik bilgisinin de ölçülmesinin, eğitim kalitesini arttırırken, cemaatin zihninde süre gelen kafa karışıklığının giderilmesi yönünde anlamlı değişimler yaratacağı kanaatindeyiz.
- Yapılan anket çalışmasında camilerde görevli imam ve müezzinlerin ses güzelliği ve seslerini etkili bir şekilde kullanmalarının cemaatin ibadet edeceği cami tercihinde önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu hususun yalnızca ses güzelliği ve müzik bilgisiyle değil aynı zamanda camilerde kullanılan teknolojik cihazların kalitesiyle de ilgili olduğu unutulmamalıdır. Camilerde kullanılan mikrofon, hoparlör gibi cihazların ve ses sistemlerinin kalitesi bu noktada önemlidir. Camilerimize teknolojik altyapı sağlanmalı ve kullanılan cihazların kalitesi desteklenmelidir.
- Mevcut camilerimizin ses yalıtımı desteklenmeli, yeni inşa edilecek camilerimizde ses yalıtımı ve iç mekân akustiği üzerinde dikkatle durulmalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Adanır, M. (1989). *Tekke Müsikisinde Zekai Dedenin Yeri ve Önemi*. İstanbul.
- Akdoğan, B. (2010). *Türk Din Müsikisi Dersleri*. Ankara.
- Akdoğan, O. (1996). *Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*. İzmir: Can Ofset.
- Ateş, E. (2014). Türk Din Müsikisinde Ezan. *Dergipark*, 163-179.
- Bayrakçı, Ö. (2015). Türk Din Müsikisi'nde "Mevlevî Ayini" Formuna Genel Bir Bakış. *Dergipark*, 139-152.
- Creswell, J.W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi,
- Demirci, M. (2017). *Türk Dini Musikisi'nin 100'ü*. Otto.
- Ergun, S. N. (1942). *Türk Müziği Antolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ezgi, S. (1933). *Nazarî ve Amelî Türk Müsikisi*. İstanbul: Milli Mecmua Matbaası.
- Ezgi, S. (1946). *TÜRK MUSİKİSİ KLASİKLERİNDEN TEMCİT-NA'T-SALAT-DURAK*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı.
- Harmancı, A. B. (2013). Türk Din Musikisi'nde Salâ(Salat Formu) ve Salâ Besteleri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 154-195.
- Harmancı, A. B. (2019). Bir Türk Din Müsikisi Formu Olarak Kamet. *Dergipark*, 89-110.
- Harmancı, A. B. (2020). Türk Din Müsikisi'nde Tevşih. *Dergipark*, 97-116.
- Kamiloğlu, R. (2010). Türk Kültüründe Ezan ve Makamları. *Hikmet Yurdu*, 221-237.
- Kaplan, Z. (1991). *Dini Müsikî Dersleri*. İstanbul : MEB Yayınları.
- Kalender, R. (1992). *Türk Din Müsikisi Ders Notları*. Ankara.
- Karadeniz, E. (2012). *Türk Müsikisinin Nazariye ve Esasları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kopar, V. (2010). *Çeşitli Türk Müsikisi Makamlarında Ezan*. Ankara.
- Kopar, S. V. (2020). Türk Din Müsikisi'nde Kullanılan Usûller . *Dergipark*, 326.

- Macit, M. (2020). *Münâcat*. TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/munacat> adresinden alındı
- Ömürlü, Y. (1979). *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden İlahiler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Özcan, N. (2010). *Ezan'ın İstanbul'da Okunuşu*. İstanbul: Kültür Başkenti Ajansı.
- Özelçağlayan, O. (2017). *Dini Müzik Formlarından Ezan' In Geçmişten Günümüze Aktarımı*. İstanbul.
- Özkan, İ. H. (2006). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usulleri* . İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi I- II* . Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, M. T. (2001). *Türk Dîn Mûsikîsinde Ezan*. İstanbul.
- Sezgin, B. S. (1991). *Dini Musiki Ders Notları* . İstanbul.
- Sürelsan, İ. B. (1972). *Dînî Türk Mûsikîsine Giriş*. Ankara: TRT Merkez Müzik Dairesi Yayınları.
- Tüfekçi, S. (2001). *Dini Türk Mûsikî Formları*. İstanbul.
- Uzun, M. İ. (2000). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Yavaşça, A. (2002). *Türk Musikisinde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.